

UDK: 329(497.5)“1941/1945”
929 Krnjević, J.“1941/1945”
949.75“1941/1945”
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 14. 9. 2001.

Prilog proučavanju političke djelatnosti Jurja Krnjevića

HRVOJE MATKOVIĆ
Zagreb, Republika Hrvatska

Na temelju dokumentarne građe autor prati Krnjevićeva istupanja kao potpredsjednika jugoslavenske izbjegličke vlade u Londonu, u kojoj je kao predstavnik Hrvatske seljačke stranke i zamjenik njena predsjednika dr. Vladka Mačeka zastupao hrvatske interese. On prihvaća obnovu Jugoslavije, ali traži za Hrvatsku bolji položaj od onoga koji je imala prema sporazumu Cvetković-Maček iz 1939. godine.

Jugoslavenska vlada, kojoj je nakon izvedenoga oficirskog puča u Beogradu (27. ožujka 1941.) na čelu bio general Dušan T. Simović, bila je sastavljena od predstavnika nekoliko političkih stranaka: Radikalne, Demokratske, Zemljoradničke, Slovenske ljudske, Samostalne demokratske, Jugoslavenske nacionalne i - Hrvatske seljačke stranke. Dr. Vladko Maček svoj je ulazak u Simovićeva vladu uvjetovao očuvanjem zatečenoga državnopravnog stanja, tj. daljnjim opstankom Banovine Hrvatske kako je to bilo dogovoreno sporazumom iz 1939. Kada je od Simovića ta jamstva dobio, otputovao je u Beograd (3. travnja 1941.) i položio prisegu kao prvi potpredsjednik nove vlade (drugi potpredsjednik bio je dr. Slobodan Jovanović). No samo nekoliko dana kasnije (6. travnja) bombardiranjem Beograda osovinske su sile - Njemačka i Italija - započele rat protiv Jugoslavije. Vlada se odmah povukla u unutrašnjost države, a zatim je i napustila. Preko Atene i Kaira stigla je u Palestinu, a već u lipnju 1941. preselila se u London.

U toj, sada izbjegličkoj vladi, ostali su i dalje predstavnici Hrvatske seljačke stranke, ali ne i dr. Maček. On je nakon bombardiranja Beograda krenuo s ostalim članovima vlade u unutrašnjost, ali nije otišao iz zemlje, već se 8. travnja vratio u Zagreb. Kao svog zamjenika u vladu je uputio dr. Jurja Krnjevića, inače glavnog tajnika HSS-a. U izbjegličkoj vladi bio je i član užeg vodstva HSS-a dr. Juraj Šutej. Oni su - bez obzira na proces diferencijacije koji je tada zahvatio HSS - u izbjegličkoj vladi predstavljali hrvatsku komponentu, a Krnjević je kao Mačekov zamjenik u vladi bio njezin glavni predvodnik. Zato su njegovi istupi i politička aktivnost u

emigraciji imali posebno značenje i posebnu težinu. Jer, kao Mačekov zamjenik on je pripadao glavnini stranke koja je ostala uz predsjednika pa je po tome svaki njegov politički potez tumačen kao smjer stranke koja je inače u domovini bila uklonjena s političke scene. Naime, ustaške vlasti u uspostavljenoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, u nastojanju da svom režimu stvore širu političku osnovu, zabranile su sve političke stranke i pojedine organizacije koje su mogle smetati širenju utjecanja ustaškog pokreta. Tako je 11. lipnja 1941. bila zabranjena i Hrvatska seljačka stranka. Međutim, za zapadne sile HSS je i dalje bio glavna hrvatska politička stranka. To potvrđuje i njihov odnos prema dr. Jurju Krnjeviću.

Od početka svog sudjelovanja u vladi Krnjević je smatrao da je njegov glavni zadatak braniti hrvatske nacionalne interese. U izbjegličkoj vladi predstavljao je dotad vodeću hrvatsku političku stranku i time potvrđivao osnovni smjer njezine politike: prihvaćanje obnove Jugoslavije uz istodobno potvrđivanje opstanka Banovine Hrvatske, odnosno unutarnje autonomije Hrvatske dogovorene sporazumom Cvetković-Maček. Uostalom, to je bio i uvjet stupanja HSS-a u pučističku vladu. No odnosi u heterogenoj izbjegličkoj vladi bili su opterećeni starim sučeljavanjima kako o stanju u propaljoj državi, tako i o njezinom uređenju nakon obnove pa je Krnjević češće morao energično braniti hrvatska stajališta.

Već od samog izlaska iz zemlje u vladi su se vodile oštre rasprave o krivnji za brzi slom jugoslavenske države.¹ Opterećenost svadama i burnim raspravama bilo je osnovno obilježje njezina rada, u verbalnim konfrontacijama često praćeno i međusobnom mržnjom i netrpeljivošću. U raspravama nakon izlaska iz države posebno se isticala nebriga o vojsci. General Simović za loše stanje u vojsci okrivio je prethodne vlade. Dr. Šutej (i sam član prethodne vlade) izjavljivao je da je kao ministar financija odobravao sredstva za vojsku, ali mu je ipak ministar vojske general Nedić podnio izvještaj da vojska nije spremna.² Te su se rasprave ponavljale. Ipak, svi su se članovi vlade - i ministri Hrvati Krnjević i Šutej - složili s tekstom nota koje je vlada sredinom 1941. uputila Velikoj Britaniji i SAD-u. U njima se ističe kontinuitet Kraljevine Jugoslavije i nastavljanje rata protiv Njemačke i Italije. Dakako, svi su vjerovali da će fašističke sile biti poražene, a da će saveznici pobijediti, te da će ta pobjeda dovesti i do obnove Jugoslavije. Naime, to je bio cilj politike saveznika, koji su iz-

¹ Napuštajući zemlju vlada se najprije sklonila u Ateni, odakle je potkraj travnja prešla u Kairo. No, ubrzo je preselila u karmelićanski samostan u Tanturi blizu Jeruzalema. Tu je ostala do lipnja 1941. kada je prešla u London. - Usp. Bogdan KRIZMAN, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu (1941.-1943.) - Dokumenti*, Zagreb 1981.; Branko PETRANOVIĆ, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu (1943.-1945.) - Dokumenti*.

² Rasprava se vodila na sjednici vlade 28. travnja 1941. Tada je ministar Krek izjavio da je u vladi od 1935. godine, ali da za to vrijeme vlada nikada nije bila obaviještena o spremi vojske. Dodao je: "Ako je tko pitao, bio je odbijen" s obrazloženjem da je pitanje tobože "nepodesno". B. KRIZMAN, *n. dj.*, 107.-108.

bjegličku vladu priznavali kao zakonitu vladu Jugoslavije i kao nositelja kontinuiteta jugoslavenske države.

Prvi Krnjevićev javni nastup u izbjeglištvu bio je govor održan 14. kolovoza 1941. na londonskoj radiopostaji. Slušateljima se predstavio kao glavni predstavnik hrvatskoga naroda u inozemstvu i kao član kraljevske jugoslavenske vlade. Kao sljedbenik nauka Stjepana Radića Krnjević odbija nasilje kao sredstvo političke borbe pa tako odbija i ideologije fašizma i komunizma. Za Nezavisnu Državu Hrvatsku - kaže - da je "politički, vojno i gospodarski rob fašističke Italije". Ograđuje se od Pavelićevih zločina nad Srbima naglašavajući da hrvatski narod ne treba izjednačavati "s nedjelima šačice pokvarenih hrvatskih poluinteligenata". Svoje izlaganje Krnjević je završio riječima: "Hrvatski narod hoće Hrvatsku, hoće slobodnu Hrvatsku, ali je hoće u zajednici sa Srbima i Slovencima unutar slobodne Jugoslavije, u kojoj će biti osigurani sloboda i napredak jednako i Srbima i Hrvatima i Slovencima i svakome drugome koji bude u njoj, bez razlike vjere i narodnosti, ukoliko bude čovjek i bude poštivao grudu koja ga hrani".³

Premda su formulacije Krnjevićeva govora dosta uopćene, ipak dovoljno jasno upućuju na smjer njegova političkog opredjeljenja. On se distancira od Pavelićeve NDH i kao predstavnik vodeće hrvatske stranke potvrđuje njezinu orijentaciju za budućnost Hrvatske koja će biti i dalje u Jugoslaviji. Tako zacrtan politički cilj - svoj i vodstva HSS-a - Krnjević će ponoviti i u drugim prigodama s detaljnijim obrazloženjima.

Za britansku vladu obnovljena Jugoslavija morala je biti monarhija, a njezino unutarnje uređenje trebalo je biti stabilno, što znači da treba onemogućiti politička trvenja i sukobljavanja koja su potresala bivšu državu u međuratnom razdoblju. Hrvatski predstavnici u izbjegličkoj vladi prihvaćali su takvu orijentaciju britanske politike pa su Krnjević, Juraj Šutej i Rudolf Bičanić potkraj prosinca 1941. izradili *Memorandum predstavnika HSS-a* u kraljevskoj vladi u Londonu. *Memorandum* je napisan na sedam stranica i većim dijelom sadrži kritički historijat neravnopravnog položaja Hrvata u Kraljevini Jugoslaviji, a zatim i prvi širi politički program grupe hrvatskih političara u emigraciji.⁴ Pozivajući se na savezništvo sa zapadnim silama u *Memorandumu* se ističe zahtjev za ujedinjenjem svih hrvatskih krajeva pa se posebno naglašava Dalmacija i Istra, koje je prigrabila Italija. U tom dokumentu jasno je izraženo i gledanje HSS-a na poslijeratnu situaciju, tj. na ustrojavanje poslijeratne Jugoslavije. Izražena je spremnost Hrvata da ostanu u granicama Jugoslavije i da stvore bilo ekonomsku bilo političku *konfederalnu zajednicu* s drugim narodima. Krnjević i ostali pripadnici haesesovske grupacije u iz-

³ B. KRIZMAN, *n. dj.*, 18. Dijelove Krnjevićeva govora Krizman citira prema *Službenim novinama Kraljevine Jugoslavije* (London), 6. IX. 1941., br. 2.

⁴ Vojmir KLJAKOVIĆ, "Jugoslavenska vlada u emigraciji i Saveznici prema pitanju Hrvatske 1941.-1945.", *Časopis za suvremenu povijest* (dalje ČSP), br. 2-3/1971., 109.-110. Potpuni tekst Memoranduma donosi B. KRIZMAN, *n. dj.*, 257.-268.

bjeglištvu prihvaćaju obnavljanje zajedničke države, ali ističu i uvjet pri čemu se pozivaju na *hrvatski suverenitet*. Formulacije u *Memorandumu*, čiji je prvi potpisnik dr. Juraj Krnjević, glavni tajnik HSS-a i Mačekov zamjenik u izbjegličkoj vladi, to potvrđuju. Najveća hrvatska politička stranka u objavljenom *Memorandumu* njezinih predstavnika u izbjeglištvu slijedi smjer britanske vlade, ali daje do znanja da Jugoslavija mora biti postavljena na nove temelje. Hrvatska će ući u obnovljenu jugoslavensku državu, ali je njezino obnavljanje prigoda da se njezin položaj u državi i po teritorijalnom opsegu, i po kompetencijama učini povoljnijim, nego što je to bilo utvrđeno sporazumom iz 1939. (u *Memorandumu* se izričito spominje “konfederalna zajednica”).

Valja se prisjetiti Mačekovih riječi izrečenih na sjednici Hrvatskoga narodnog zastupstva nakon zaključenja sporazuma s Cvetkovićem (29. kolovoza 1939.) kad je izjavio da tim sporazumom “nije pitanje hrvatskog teritorija riješeno definitivno”, već će Banovina Hrvatska dobiti svoj konačni opseg kad se bude preuređivala čitava državna zajednica. Dodao je: “Ali važno je za nas ovo, da smo ovaj put opet, nakon dvadeset godina, prvi put postavili svoju budućnost na temelje hrvatskog državnog prava”.⁵ Stajalište Krnjevića i ostalih vodećih ljudi HSS-a u izbjeglištvu o budućnosti Hrvatske podsjeća na ovu izjavu predsjednika stranke, koji je ostao u domovini. Iako Maček nije sudjelovao u pripremanju *Memoranduma*, može se opravdano zaključiti da su stajališta iskazana u tom spisu u skladu s njegovim gledanjem na budućnost Hrvatske.⁶ Znakovito je da se i potpisnici *Memoranduma* kao i Maček pozivaju na hrvatsko državno pravo.

Početakom 1943. Krnjević je bio u situaciji da ponovno iskaže svoja stajališta (koja su i stajališta njegove stranke) o budućnosti Hrvatske te da potvrdi polazišta *Memoranduma* iz prosinca 1941., ali i da detaljnije iznese teritorijalni opseg Hrvatske uključene u obnovljenu jugoslavensku državu. Naime, u proljeće 1943. britanski ambasador pri jugoslavenskoj vladi u Londonu sir George William Rendel obratio se dr. Jurju Krnjeviću s molbom da mu priopći koja sve područja HSS smatra da “moraju sačinjavati Hrvatsku Državu bila ta država u okviru jugoslavenske monarhije ili inače”. Rendel moli Krnjevića da mu potanko navede pojedinosti s točno određenim granicama koje traži dr. Maček i njegova stranka za novu Hrvatsku. Krnjević je odgovorio Rendelu *Promemorijom*, koja je datirana 2. lipnja 1943. godine.⁷

⁵ Mačekov govor na sjednici Hrvatskog narodnog zastupstva u cjelini donosi Mirko GLOJNARIĆ, *Borba Hrvata*, Zagreb 1940., 347.-351.

⁶ Usp. Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka u ratu 1941.-1945.*, ČSP, br. 3/1995., 445.

⁷ Krnjevićev spis nalazi se u Arhivu engleskog Ministarstva vanjskih poslova u Londonu, a uz njega je priložen i komentar nepotpisanog vanjskopolitičkog stručnjaka za praćenje prilika u bivšoj Jugoslaviji. Krnjević je svoj spis (Promemoriju) i komentar britanskog stručnjaka objavio 1980. g. u emigrantskom *Hrvatskom glasniku - kalendaru za*

Na početku svoje *Promemorije* Krnjević se predstavlja kao zastupnik dr. Mačeka i kao glavni tajnik Hrvatske seljačke stranke. Nesumnjivo je time htio svojem daljnjem izlaganju dati određenu težinu i vjerodostojnost, jer stranka, kojoj je na čelu Maček, na posljednjim je skupštinskim izborima u Kraljevini Jugoslaviji (prosinac 1938.) dobila apsolutnu većinu u Hrvatskoj, a time i legitimaciju da predstavlja hrvatski narod u teškim ratnim vremenima. Krnjević prihvaća Jugoslaviju (i sam je član njezine vlade), ali odmah ističe da jugoslavenska monarhija mora biti federativna zajednica u kojoj će biti i “hrvatska država”. Okvir za budućnost Hrvatske je, dakle, obnovljena Jugoslavija, a to je ono rješenje koje od travanjske katastrofe zastupa Velika Britanija. Krnjević priopćava britanskoj vladi da je Hrvatska seljačka stranka “iznad svega demokratska organizacija, koja svoju snagu crpi iz podrške naroda”. Naglašavanje tog obilježja HSS-a imalo je dvostruko značenje: prvo, najveća hrvatska stranka sa svojim demokratskim utemeljenjem svrstava se u tabor antifašističkih snaga koje vode borbu protiv fašističkih sila; i drugo, ona se distancira od totalitarnih (ustaških) snaga koje trenutno vode Hrvatsku i odgovorne su za sve što se u zemlji događa. To je ujedno i apel za pomoć hrvatskim demokratskim snagama u pronalaženju rješenja za uređivanje poslijeratnih odnosa u obnovljenoj jugoslavenskoj državi. “Demokratska načela bila su temelj svake djelatnosti Hrvatske seljačke stranke”, nastavlja Krnjević, i odmah dodaje da se prema tim načelima moraju utvrditi i granice obuhvaćenih hrvatskih teritorija, koje se “moraju temeljiti na volji naroda”. Za svoje stajalište Krnjević nalazi da je u punom skladu s načelima Atlantske povelje.

Isticanje granica u Krnjevićevu spisu nije slučajno, jer je Rendel u svom obraćanju glavnom tajniku HSS-a upravo naveo da britanska vlada moli predstavnika glavne hrvatske političke stranke da “naznači koja sve područja traži Hrvatska seljačka stranka za Državu Hrvatsku”, tj. da naznači koje bi bile njezine granice. Zato je u nastavku *Promemorije* Krnjević i bio opširan u odgovaranju na postavljeno pitanje. Najprije je utvrdio načelno stajalište, a ono glasi: “Hrvatska mora obuhvatiti sve one zemlje, gdje većina naroda želi biti uključena u Hrvatsku. Prema tom načelu određivanje granica Hrvatske i njen državni teritorij mora se temeljiti na volji naroda”. Znakovito je da Krnjević u objašnjenju postavljenog načela izričito govori o hrvatskom državnom teritoriju. U nastavku on iscrtava konkretni prostor u kojem živi hrvatski narod i koji HSS traži kao hrvatsko državno područje. Slijedi zatim napomena da bi “hrvatski narod prihvatio tu odluku putem općeg narodnog glasovanja provedenog pod britanskom kontrolom ili pod kojom drugom nepristranom kontrolom koja bi omogućila i zajamčila slobodno izražavanje volje naroda”.

1980. godinu (Winnipeg, Kanada) pod naslovom “Važni po hrvatski narod diplomatski dokumenti iz prošlog svjetskog rata”. Krnjevićev spis i komentar britanskog diplomata objavljeni su u originalu na engleskom jeziku i u hrvatskom prijevodu s pet zemljovida.

Valja podsjetiti da je u pregovorima između Mačeka i Cvetkovića u travnju 1939. o zaokruživanju teritorija buduće Banovine Hrvatske došlo do spora pa je u nacrtu sporazuma načinjenog 22. travnja spor prevladan postizanjem suglasnosti da će se u spornim područjima (bila je riječ o dijelovima Bosne i Hercegovine, Boke kotorske, Srijema i Vojvodine) izvršiti plebiscit. Do plebiscita tada nije došlo zbog protivljenja kneza Pavla, a u konačnom tekstu sporazuma (potpisanog 26. kolovoza 1939.) granice novouspostavljene Banovine Hrvatske nisu obuhvaćale neka područja na koja je hrvatska strana u početku računala.⁸ Maček je stoga na spomenutoj sjednici Hrvatskog narodnog zastupstva izjavio da pitanje hrvatskog teritorija nije riješno definitivno, jer će određeni teritorij drukčije izgledati u novopreuređenoj državnoj zajednici.⁹ Očito je Krnjević imao na umu spor oko zaokruživanja Banovine Hrvatske i tada ponuđeni plebiscit (dakako, u očekivanju da će on završiti povoljno za hrvatsku stranu). Ovom prigodom vrlo je precizno naveo koja područja po procjeni HSS-a pripadaju Hrvatskoj, pa ih HSS i traži.

U *Promemoriji* Krnjević određuje hrvatsko područje:

“1. Trojna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija i Bosna i Hercegovina;

2. Zapadni dio Vojvodine do linije koja se proteže od istočnog ruba grada Subotice na sjeveru do međe kotareva Bačka Palanka i Novi Sad na Dunavu;

3. Južna i srednja Istra do linije koju čine rijeka Dragonja - grad Sopiarno - granica Hrvatske s istarskim otocima Cres, Lošinj Mali, Lošinj Veliki, kao i dalmatinski otoci Lastovo i Palagruža. Hrvatska seljačka stranka također smatra Rijeku i Zadar sastavnim dijelovima hrvatskoga, odnosno dalmatinskoga teritorijalnoga područja”.

Iz Krnjevićeva iscrtavanja hrvatskog područja, koje u budućem rješavanju hrvatskoga nacionalnog pitanja u obnovljenoj Jugoslaviji treba osigurati Hrvatskoj, uočljiva su dva momenta. Prvo, taj je teritorij daleko veći od onoga koji je Maček 1939. izborio za tada formiranu Banovinu Hrvatsku, a veći je i od Pavelićeve Nezavisne Države Hrvatske. Drugo, on obuhvaća Istru i kvarnersko otočje, kao i ostale krajeve koje je Italija prigrabila poslije Prvog svjetskog rata. To znači da se mijenja zapadna granica zajedničke jugoslavenske države uključivanjem u njezin opseg i dijela hrvatskog teritorija koji je bio žrtvovan pri nastajanju zajedničke države. Ni tada se HSS nije mirio s utvrđenom granicom. U vrijeme potpisivanja Rapallskog ugovora 1920. godine Stjepan Radić, kao predsjednik stranke, protestirao je protiv takvog utanačenja po kojemu se Italiji

⁸ O nacrtu sporazuma između Mačeka i Cvetkovića od 27. travnja 1939. vidi Ljubo BOBAN, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd 1965., 163. i dalje.

⁹ Vidi bilješku 4.

predaje Istra i ostali dijelovi hrvatskog teritorija.¹⁰ Sada se u Krnjevićevoj *Promemoriji* aktualizira pitanje zapadne granice zajedničke države postavljanjem izričitog zahtjeva da se oteți krajevi vrata Hrvatskoj (a time i Jugoslaviji). Time se, zapravo, ponavlja stajalište koje je još 1920. iskazao prvi predsjednik stranke, kojoj je Krnjević sada glavni tajnik. No, to je ujedno i prvi zahtjev za vraćanje Istre i ostalih koja je područja Hrvatske Italija zaposjela, a koje je britanskoj vladi uputio hrvatski predstavnik u izbjegličkoj vladi, naglašavajući pritom da govori kao zastupnik predsjednika HSS-a dr. Mačeka i kao glavni tajnik HSS-a. Naime, jugoslavenska izbjeglička vlada je odmah nakon dolaska u London postavila pitanje jugoslavensko-talijanske granice, a učinio je to u ime vlade general Simović u govoru koji je potkraj lipnja 1941. održao preko londonske radiopostaje. Tada je rekao da je cilj borbe njegove države “ujedinjenje svih teritorija u kojima žive Jugoslaveni”, pa je izričito naveo Istru i Rijeku. Međutim, u objavljenim dokumentima jugoslavenske izbjegličke vlade nema ni jednog istupanja hrvatskih ministara u kojem bi se tražilo vraćanje Istre Hrvatskoj i Jugoslaviji. Krnjevićeva *Promemorija* prvi je dokument u kojem upravo hrvatski političar, visoko postavljen u hijerarhiji izbjegličke vlade, postavlja takav zahtjev.

Inicijativa za nastanak Krnjevićeva spisa u proljeće 1943. godine došla je s britanske strane, a to znači da Krnjević iznosi svoja stajališta, jer je potaknut od jedne savezničke velike sile. Pritom spominje Mačeka, koji je tada u Hrvatskoj u totalnoj izolaciji.¹¹ Obraćanje Krnjeviću i spominjanje Mačeka očit je znak da britanska strana HSS smatra glavnim predstavnikom hrvatske politike, a Mačeka kao predsjednika stranke njezinim glavnim činiteljem.

Iz Rendelova traženja uočljivo je da on naglašeno spominje “hrvatsku državu” i to u granicama Jugoslavije ili čak izvan nje (jedino se tako može tumačiti formulacije “i inače”). No Englezi očitno nisu pomišljali na cijepanje Jugoslavije, ali su podržavali njezino preustrojavanje u smislu uspostave “federativne monarhije”. Zato i Krnjevićeva *Promemorija* govori samo o rješenju u sklopu Jugoslavije navodeći “hrvatsku državu” kao njezin dio.

¹⁰ Prema Rapallskom ugovoru, zaključenom 13. studenoga 1920., granica između Kraljevine Italije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca utvrđena je tako da je Italiji pripala Istra te Snježnik, Idrija, otoci Cres i Lošinj, a u Dalmaciji Zadar i otoci Lastovo i Palagruža.

¹¹ Odmah nakon uspostave ustaške vlasti u Hrvatskoj Maček je bio interniran na svom posjedu u Kupincu u blizini Jastrebarskog. Budući da je ipak na razne načine dolazio u kontakt s ljudima iz najužeg vodstva svoje stranke - što ustaškom vrhu nije odgovaralo - uhićen je i radi potpune izolacije početkom listopada 1941. zatočen u Jasenovcu. Sredinom ožujka 1942. vraćen je u Kupinec, a zatim preseljen u Zagreb, ali je i dalje držan u najstrožoj izolaciji. O odnosu ustaške vlasti prema predsjedniku HSS-a vidi više u knjizi Andrej MAČEK, Nino ŠKRABE, *Maček izbliza*, Zagreb 1999.

Znakovito je da se Rendel kao predstavnik i opunomoćenik britanske vlade pri jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi obraća Krnjeviću baš u proljeće 1943. godine. Nameće se pitanje: Zašto engleski diplomat za svoju vladu traži stajalište glavne hrvatske političke stranke upravo u to vrijeme (proljeće 1943.)? Odgovor na to pitanje treba tražiti u tadašnjoj općoj vojno-strateškoj situaciji. Naime, bilo je to vrijeme izbacivanja talijansko-njemačkih snaga iz sjeverne Afrike i invazije Sicilije i južne Italije. Time je bivši jugoslavenski državni prostor poprimio posebno značenje za razvoj daljnjih savezničkih operacija pa su se nametale i razne kombinacije za razrješavanje jugoslavenskog čvora - uključujući i jugoslavensko-talijansku granicu. U tim kombinacijama i hrvatski prostor imao je značajnu ulogu pa su se tražile precizne informacije od njezina predstavnika u izbjegličkoj vladi, posebno i zbog stalnih konfrontacija hrvatskih i srpskih ministara, koje Britancima nisu bile nepoznate. Njihove rasprave nisu se vodile samo o krivnji za brzi slom Jugoslavije, već i o ustroju obnovljene države i položaju Hrvatske u njoj. Za ta su pitanja Englezi bili posebno zainteresirani i zbog stalnog porasta antifašističkog pokreta pod vodstvom Komunističke partije i njezina vođe Josipa Broza Tita. U toj neočekivanoj konstelaciji engleska je diplomacija nastojala pronaći put za osiguranje svog utjecaja i svojih interesa u tom prostoru.

Da je vojno-strateška situacija u proljeće i ljeto 1943. navodila britansku diplomaciju da razmatra pitanje talijansko-jugoslavenske granice nalazimo potvrdu i u zapisnicima sjednica izbjegličke vlade, koje su se održavale upravo u vrijeme Rendelova dopisivanja s Krnjevićem. Na sjednici vlade održanoj 10. lipnja 1943. raspravljalo se o nedjelotvornosti vanjske politike jugoslavenske vlade pa je ministar Milan Gavrilović upozorio na veliku aktivnost predstavnika Mađarske i Bugarske u Londonu i njihove kontakte s velikim saveznicima. Nasuprot toj aktivnosti, jugoslavenska vlada ne poduzima ništa. Upozorio je i na Churchillovu izjavu Talijanima u Americi "da im nitko neće oduzeti njihovu zemlju". Gavrilović je naveo da se već radi na projektima budućeg uređenja Europe i da se studiraju i granice i prave kombinacije "koje i nas interesiraju". Izrazio je strah da Italija istupi iz Osovine (Gavrilović to iznosi tri mjeseca prije nego se to dogodilo) i da za to "dobije obećanja u pogledu svojih europskih granica". Zatim je zaključio: "Svi veliki saveznici imaju samo taj jedan interes, što pre da završe rat. Nećemo im moći zamjeriti ako ga svrše na štetu našu, ako nismo ni kazali: što mi za veliki napor i velike žrtve, koje je naš narod dao u ovome ratu, očekujemo".¹² Predsjednik vlade Slobodan Jovanović odgovorio je Gavriloviću da je u posljednje vrijeme od najviših funkcionara britanskog Ministarstva vanjskih poslova dobio informacije "da saveznici nisu ni u kakvim pregovorima s Italijom i da joj ni u kom slučaju neće dati ma kakva obećanja".¹³ Izjava da Velika

¹² B. KRIZMAN, "Zapisnici sjednice jugoslavenske emigrantske vlade 1941.-1945 - (III)", *Historijski pregled*, br. 2/1961., 149.

¹³ *Isto*.

Britanija nije Italiji dala nikakva obećanja ne znači da britanska diplomacija pitanje talijansko-jugoslavenske granice ne razmatra i da ne prikuplja detaljnije informacije od zainteresiranih činitelja, u koje svakako ubraja i hrvatske predstavnike u izbjegličkoj jugoslavenskoj vladi, odnosno njezina predstavnika Krnjevića. Na navedenoj sjednici vlade Krnjević se nije uključio u ovu raspravu, niti je spominjao Rendelovu zamolbu, premda je svega nekoliko dana ranije na nju odgovorio. To je i razumljivo, jer je bila riječ o povjerljivom dokumentu, koji očito nije htio objaviti članovima vlade.

Na Krnjevićev spis dao je primjedbe jedan nepotpisani stručnjak u britanskom Ministarstvu vanjskih poslova. Na početku svog osvrta on napominje da je Krnjević bio zamoljen "da podnese teritorijalne zahtjeve koje stavlja Hrvatska seljačka stranka u ime Hrvatske Države u sklopu jugoslavenske federativne monarhije". Ovdje se više ne spominje onaj dodatak "ili inače" (koji očito znači "izvan nje"), koji nalazimo u Rendelovoj zamolbi. Međutim, istaknuta je jugoslavenska monarhija u sklopu koje je "Hrvatska Država", pa to nameće zaključak da je britanska diplomacija obnovljenu jugoslavensku državu doista shvaćala kao federaciju ("federativnu monarhiju") ili čak kao konfederaciju. Britanski vanjsko-politički stručnjak komentira Krnjevićev tekst u izlaganju koje je sročeno u 27 točaka, a podijeljeno u nekoliko poglavlja (Banovina Hrvatska, Zapadna Vojvodina, Teritorij koji se traži od Italije). Osporavajući Krnjevićev zahtjev za proširenje hrvatske jedinice u obnovljenoj Jugoslaviji i neimenovani stručnjak smatra da bi se prije moglo govoriti o njezinu smanjenju odcjepljenjem općina i sela bez hrvatske većine. On smatra da bi zahtjev za proširenje obujma Banovine Hrvatske "naišao na bijesnu opoziciju Srba". S druge strane "svaki pokušaj da se samovoljno smanji teritorij Banovine Hrvatske izazvao bi isto tako nepomirljiv otpor Hrvata". Nakon tih konstatacija slijedi zanimljiva prosudba: "Čini se, da odluke narodne o razdiobi teritorija mogle bi u početku biti održane jedino vanjskom silom". To znači da bi eventualne sporove oko unutarnjeg razgraničenja i oblikovanja federalnih jedinica (a koji su se mogli očekivati) trebale rješavati velike sile.

Dio teksta nepotpisanoga britanskog stručnjaka odnosi se na Bosnu i Hercegovinu, za koju on tvrdi da je to područje oduvijek bilo "konzervativno" i da najbolju sliku o njemu pružaju podaci austrougarskog popisa stanovništva iz 1885. godine. Zato smatra da bi dioba Bosne i Hercegovine (ako bi do toga došlo) morala biti izvršena na temelju tog popisa. Hrvatski zahtjev da Boka kotorska pripadne Hrvatskoj komentator Krnjevićeva spisa smatra neprihvatljivim, jer bi prouzročio "žestok otpor u Srbiji". Za područje zapadne Vojvodine navodi tvrdnju da po mađarskom popisu pučanstva iz 1910. godine (brojenje je izvršeno po jezičnoj pripadnosti) Bunjevci i Šokci "nisu registrirani kao Hrvati". Subotica je pak - navodi komentator - okružena mađarskim selima, a tvrdnja da je južna Bačka hrvatska izgleda mu apsurdna. Što se tiče područja koja je

Italija otela od Hrvatske i Slovenije poslije Prvog svjetskog rata, britanski stručnjak je sklon promjenama. Međutim, ne odobrava Krnjevićevo traženje cijele Istre, već samo njezina istočnog dijela koji je - kaže - etnički čist, tj. hrvatski. Za Rijeku i Zadar smatra da je hrvatski zahtjev opravdan.

Krnjevićev spis predstavlja samo neobvezatnu informaciju koju traži britanska vlada, ali mnogo govori o stajalištima istaknutoga hrvatskog političara koji zastupa Hrvatsku u izbjegličkoj vladi. S druge strane komentar britanskog stručnjaka na taj neobvezatni dokument otkriva smjer britanske politike prema Jugoslaviji i u tom sklopu odnos prema Hrvatskoj. Krnjević potvrđuje opredijeljenost vodstva HSS-a da podrži obnovu Jugoslavije u očekivanju da je to pogodan trenutak da se izbori bolji položaj Hrvatske od onoga koji je dobila pri kraju postojanja međuratne jugoslavenske države. Iz odgovora britanskog diplomate uočljivo je da Velika Britanija nije sklona podržati bilo kakvu promjenu u ustrojavanju hrvatske jedinice u odnosu na Banovinu Hrvatsku, osim za područje koje je između dva rata držala Italija. Po tome se može zaključiti da je traženje britanskog Ministarstva vanjskih poslova bilo i potaknuto upravo tadašnjim razmatranjima eventualnih promjena međuratne talijansko-jugoslavenske granice, što je - s obzirom na očekivanje da će Italija uskoro napustiti svog dotadašnjeg saveznika - postajalo sve aktualnije.

Sjednica izbjegličke vlade 9. lipnja 1943. započela je Krnjevićevom primjedbom na zapisnik prethodne sjednice, u koji nije unesena njegova kritička napomena da predsjednik vlade (bio je to tada Slobodan Jovanović) nije izvijestio ministre o vladinoj misiji u Americi i vodstvu Jugocentra u New Yorku te da je radio suprotno vladinim zaključcima. Time je sjednica, već na samom početku, dobila zaoštreni tijek, koji se posebno pojačao nakon drugog istupanja Krnjevića, kada je dao osvrt na prijedlog izjave za javnost, a koju je pripremio i na sjednici pročitao predsjednik vlade Jovanović. Ta je izjava sadržavala osudu onih koji rade na razbijanju Jugoslavije, a "u interesu jedne srpske, jedne hrvatske i jedne slovenske države". Nasuprot takve djelatnosti Jovanović se zalaže samo za "jugoslavensku politiku". "Služeći jugoslavenskoj ideji", nastavlja Jovanović u nacrtu izjave, "mi najbolje služimo dobro shvaćenim interesima Srba, Hrvata i Slovenaca". "Jer Jugoslavija je", nastavlja, "izraz ako ne njihova potpunog etničkog jedinstva, a ono njihove velike etničke srodnosti". Svoje jugoslavenstvo Jovanović tumači formulom jednog neimenovanog Srbina: "Jako srpstvo u jakoj Jugoslaviji" i dodaje: "Bez jakog srpstva nema jake Jugoslavije, ali isto tako bez jake Jugoslavije nema ni jakog srpstva." Da bi ublažio svoje prepoznatljivo velikosrpstvo Jovanović je dodao da to isto mogu reći i Hrvati za hrvatstvo i Slovenci za slovenstvo. Jovanović podvlači da će Jugoslavija uz punu potporu saveznika "morati podvrgnuti svoje ustanove temeljitoj reviziji i to u duhu jedne popravljene i pomlađene demokracije". U izjavi se navodi da je doba unitarizma prošlo i da budućnost pripada "jednom više ili manje fede-

ralističkom uređenju” koje bi najviše odgovaralo demokratskoj ideologiji, kako je danas shvaćaju Ujedinjeni narodi.¹⁴

Nakon Jovanovićeva izlaganja prvi je govorio Krnjević. Kritizirajući tekst predložene izjave i obrazloženje predsjednika vlade, on je utvrdio da izjava premalo vodi računa o stvarnosti te da je previše generalna i artificijelna. Smatra da nije vrijeme postavljanja akcenta na demokraciju, već na akciju i konkretan rad. “Predsjednik vlade”, tvrdi Krnjević, “zatvara oči pred činjenicama da smo mi u jednoj teškoj latentnoj krizi”. “Izjava ništa ne daje, što bi nam moglo pomoći da izađemo iz te krize. Gospodin predsjednik se 18 mjeseci ponaša kao da ne vidi te krize ... Govoriti o demokraciji i Jugoslaviji danas nije više dovoljno”. Krnjević zatim pojačava napad na Jovanovića i kaže da vlada pod njegovim (Jovanovićevim) vodstvom u dosadašnjem radu ima samo loša iskustva. Premda vlada snosi kolektivnu odgovornost ona nikada nije kolektivno surađivala. “Predsjednik jednostavno drži u svojim rukama sve važnije resore¹⁵ i rješava sve sam”, tvrdi Krnjević pa podsjeća da je temelj demokracije jednakost i spočitava Jovanoviću da su jedina grupa ministara, koju predsjednik donekle ponekad informira “gospoda Srbijanci”. Pritom se osnovne stvari ne rješavaju. Zato se Krnjević pita: “Može li čovjek s ovakvim praktičnim shvaćanjem demokracije povesti stvari u pravcu popravljanja naših prilika?” A što se tiče jugoslavenske ideje, Krnjević smatra da je situacija još gora. “Mi smo za vrijeme njegove vlade u tome pogledu doživjeli strahote”, izjavljuje Krnjević.¹⁶ On predbacuje predsjedniku vlade da je svojim radom, zapravo, sistematski radio protiv opstanaka Jugoslavije te da se vlada pod njegovim vodstvom samo zove Kraljevska jugoslavenska vlada, a da često vodi protujugoslavensku akciju. (Krnjević očito misli na stalnu težnju pretvaranja Jugoslavije u Veliku Srbi-

¹⁴ Prijedlog teksta izjave, koji je članovima vlade pročitao Slobodan Jovanović, kao dio zapisnika sjednice vlade održane 9. lipnja 1943., objavio je B. Krizman u prilogu navedenom u bilješki 12., 144.-145. Konačni tekst, očito redigiran nakon sjednice vlade, objavljen je B. PETRANOVIĆ, *n. dj.*, 143.-144. Taj se tekst nešto razlikuje od prijedloga koji je objavio Krizman. Naime, ispuštene su neke rečenice koje nalazimo u prijedlogu (npr. ona “Jako srpstvo u jakoj Jugoslaviji ...”). Osim toga na kraju teksta u Petranovićevoj zbirci tiskano je i šest amandmana dr. Jurja Krnjevića, kojih nema u zapisniku, a kojima se predlažu neki dodaci ili ispuštanja.

¹⁵ Kada je 2. siječnja 1943. rekonstruirana izbjeglička vlada, Slobodan Jovanović je ostao predsjednik vlade i ministar unutarnjih poslova. Uz to je bio i zastupnik ministra vojske, mornarice i zrakoplovstva (taj je resor inače dodijeljen Draži Mihailoviću, koji se nalazio u zemlji na čelu četničkih jedinica), preuzeo je i resor ministra vanjskih poslova (do tada ga je imao dr. Momčilo Ninčić).

¹⁶ Buduća Jugoslavija - prema Jovanovićevoj “temeljnoj reviziji” - trebala se ustrojiti na načelu federacije pod jedinstvenom središnjom vladom i dinstijom Karadorđevića. Takav je ustroj zagovarala Velika Britanija, pod čijim je pritiskom Jovanović i unio navedenu formulaciju u izjavu vlade. Jugoslavija bi bila trijalistička monarhija, čime bi bio odbačen unitarizam. No, i dalje se spominju samo tri nacije. Srbija je u toj trijalističkoj monarhiji zamišljena kao najjača jedinica u čijem bi se sastavu nalazila Vojvodina, Kosovo, Makedonija, Crna Gora i Bosna i Hercegovina. Usp. B. PETRANOVIĆ, *n. dj.*, 20.

ju.) Zbog takva držanja šefa vlade prema demokraciji i jugoslavenskoj ideji “ismo imali ni demokratske ni jugoslavenske akcije”, tvrdi Krnjević i zaključuje: “Ja mislim, da ova vlada pod ovim vodstvom kao vlada Kraljevine Jugoslavije nije sposobna da izvrši i nije kadra da odgovori zadatku, koji situacija, u kojoj se naša država nalazi, traži od nas i čije rješenje od nas traže saveznici. Za to ja ne mogu primiti, da ovako ulazimo u naše probleme; ne mogu ni pomisliti, da će se predsjednik vlade ili čitava vlada zbog ove izjave i za dlaku poboljšati ... Ne mogu primiti ovu izjavu, a još manje mogu primiti da izvođenje te politike bude povjereno predsjedniku”.¹⁷

Nakon Krnjevićeva izlaganja Slobodan Jovanović je utvrdio da je Krnjević postavio problem njegove ličnosti te je zamolio ostale ministre da se o tome izjasne.

Krnjevićeve formulacije nepobitno govore u čemu je bit spora. Suprotnosti među članovima vlade nisu se javile tek na ovoj sjednici. Bilo je sporenja i ranije i ona su se gotovo uvijek svodila na hrvatsko-srpski spor ne samo kao refleks sučeljavanja u poraženoj državi, već i u pitanju budućnosti obnovljene Jugoslavije. Kako Slobodan Jovanović nije sam odgovorio Krnjeviću, niti je uopće ulazio u raspravu, obračun s Krnjevićem preuzeo je Miša Trifunović, prvak Radikalne stranke.

S obzirom na Krnjevićevo izlaganje Trifunović je ustvrdio da je bit problema u srpskom i hrvatskom nacionalizmu. Priznaje da su mnogi problemi među članovima vlade “vrlo teški”. Trifunović zamjera Krnjeviću da prikazuje Hrvate kao Jugoslavene, a Srbe kao velike šoviniste. Zatim nastavlja: “Ja mislim da ste vi Hrvati došli u Ameriku i London da stvorite svoju hrvatsku državnu individualnost na međunarodnom terenu. Vi svi hoćete nacionalni i državni individualitet. Ja smatram da smo mi Srbi uvijek bili Jugoslaveni, ali vi Hrvati niti ste bili, niti ste sada”. Trifunović je predbacio Krnjeviću da Hrvati u izbjeglištvu rade samo na stvaranju Velike Hrvatske pa i u federaliziranoj Jugoslaviji. No to je odbio riječima: “Nema Jugoslavije kakvu vi hoćete”. Trifunović optužuje Hrvate za podvale, pa kao primjer, među ostalim, navodi i ulazak 30 narodnih zastupnika HSS-a u Pavelićev Hrvatski sabor. Spominje i pokolje Srba, koji njih (Srbe) ne može spriječiti da nastave svoj rad “u uvjerenju da se razdijeliti ne možemo ... Ne možemo da mislimo na nešto drugo, nego na jedinstvenu državu” i podvlači da ne treba “misliti na neke federacije ili slično ... Mislim da je federacija nemogućna, pošto se nemogu stvoriti takve jedinice, koje bi obuhvatile sve Srbe ili sve Hrvate”.¹⁸

U zapisniku navedene sjednice nije zabilježena nikakva Krnjevićeva replika. Na optužbe Trifunovića Krnjević nije odgovorio. Nema ni izjašnjavanja drugih ministara, osim kratke izjave Milana Grola, prvaka De-

¹⁷ “Zapisnik sjednice ministarskog savjeta od 9. lipnja 1943.”, objavljeno u B. KRIZMAN, Zapisnici sjednice, n. dj., 146.

¹⁸ *Isto*, 147.-148.

mokratske stranke, koji je apelirao da se stvari ne uzimaju osobno, već da se skupe snage i učine novi pokušaji “kako da se izvučemo”.¹⁹

Krnjevićev oštar istup protiv predsjednika vlade Slobodana Jovanovića i Trifunovićevo pobijanje Krnjevićevih izjava pružaju posve jasnu sliku stanja i odnose u izbjegličkoj vladi i potvrđuju opredjeljenje Krnjevića kao predvodnika hrvatske komponente u njoj. Premda se mogu uočiti izvjesne nijanse u istupanjima Slobodana Jovanovića i Miše Trifunovića, njihova stajališta u biti su ista: zagovaranje velikosrpske prevlasti u obnovljenoj Jugoslaviji i optuživanje Hrvata da svojim zahtjevima ugrožavaju i sam opstanak države koja je okvir za ostvarenje njihova programa. Krnjevićev istup protiv Slobodana Jovanovića nije motiviran samo Jovanovićevim lošim vođenjem vlade, nego i prisjećanjem na Jovanovićevu ulogu u pobijanju sporazuma Cvetković-Maček i uspostavu Banovine Hrvatske 1939. godine. Tada je Jovanović bio na čelu Srpskog kulturnog kluba, udruženja srpskih intelektualaca, koji je pretvorio u politički klub, usmjeren na obranu “ugroženih interesa Srbije”. Pokrenuo je tada i list *Srpski glas* u kojem je sporazum Cvetković-Maček ocijenjen negativno u cjelini i u pojedinostima raspaljujući tako nacionalističke i šovinističke strasti. Srpski kulturni klub pod vodstvom Jovanovića pridružio se tada pozivu “Srbi na okup” i zalagao se za osnivanje široke fronte koja će obuhvatiti sve Srbe u državi.

Sjedeći u ratnim godinama u istoj vladi sa Slobodanom Jovanovićem, Krnjević je pratio njegovo držanje i uočavao da predsjednik vlade ostaje i dalje na istoj političkoj crti koju je zastupao i u propaljoj državi te da i dalje ima isti odnos prema Banovini Hrvatskoj koju Krnjević uzima kao polazište za utvrđivanje položaja u obnovljenoj Jugoslaviji. Tako su se stari sporovi i opredjeljenja prenosila u državu koje tada nema i koja bi se tek trebala obnoviti vojnim naporima saveznika.

U svojim kritičkim istupanjima Krnjević slijedi ona stajališta koja je ranije iznio u govoru na londonskoj radiopostaji (kolovoz 1941.) i u *Memorandumu prvaka HSS-a* (prosinac 1941.), a koje je dopunio konkretnim zahtjevima za opseg hrvatske jedinice u *Promemoriji* iz proljeća 1943. godine. Njegova kritika Slobodana Jovanovića uslijedila je svega nekoliko dana poslije upućivanja odgovora na upite britanskog ambasadora Rendela. Oštrina u njegovim izjavama, koja je kulminirala zahtjevom za smjenu Slobodana Jovanovića s položaja predsjednika vlade, nesumnjivo je povezana s njegovom *Promemorijom*. Krnjević je očito bio ohrabren činjenicom da mu se predstavnik britanske vlade obraća kao zastupniku Hrvata u jugoslavenskoj vladi i zamjeniku Vladka Mačeka pa je iskoristio Jovanovićevo podnošenje izjave vladi na suglasnost koju je sročio za javnost i davanje objašnjenja za sadržaj izjave. I tada je u vladi potvrdio opredjeljenje za obnovu Jugoslavije (nasuprot optužbama da ruši Jugoslaviju), okrivljujući srpski dio vlade da zastupa političko rješe-

¹⁹ *Isto.*

nje koje vodi obnovi velikosrpske hegemonije, a koje - po njegovoj prosudbi - predstavlja antijugoslavensku politiku.

Događaji u sljedećem razdoblju do svršetka Drugog svjetskog rata nisu išli u prilog ostvarivanju Krnjevićevih projekcija o budućoj, obnovljenoj jugoslavenskoj državi i o položaju Hrvatske u njezinu sklopu.

SUMMARY

POLITICAL ACTIVITIES OF JURAJ KRNJEVIĆ DURING THE WORLD WAR II

After the Axis forces invaded the Kingdom of Yugoslavia on April 6, 1941, Vladko Maček who was the deputy prime minister of the Yugoslav government and leader of the Croat Peasant Party (HSS) left Belgrade and returned to Zagreb. He appointed Juraj Krnjević to take over his duties in the government. Krnjević joined the government which left the country and in the exile he acted as the representative of the HSS, whose policy was the post-war re-establishment of the Yugoslav state along with the reestablishment of the autonomous Croatian *Banovina* which already existed in the 1939-1941 period. Krnjević renounced the Ustaša regime headed by Ante Pavelić, which came to power in Croatia after the collapse of Yugoslavia. At the same time he fought against the Serb politicians in the government who wanted to establish Serb dominated Yugoslavia after the war. Krnjević's views were the most strongly expressed in his speech at the Radio London in the summer of 1941 and in the memorandum written by a group of the exiled Croat politicians in the end of that same year. Particular attention must be given to the Krnjević's memorandum sent to the British government in 1943. It contained answers to the British interpellation sent to Krnjević. The memorandum explains the aims of the Croatian politics as seen by HSS. After the war Croatian state would remain part of the Yugoslav state. Croatian borders would be even enlarged in comparison with the autonomous Croatian *Banovina* which was established in 1939. Krnjević defended his views at the conferences of the exiled Yugoslav government, which often confronted him with the Serb ministers, especially with the prime minister Slobodan Jovanović.